

Emanuel Bergmann

De truc

Vertaald door Janneke Panders

2016 Prometheus Amsterdam

Oorspronkelijke titel *Der Trick*

© 2016 Emanuel Bergmann

© 2016 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Janneke Panders

Omslagontwerp Bart van den Tooren

Foto auteur Philipp Rohner © Diogenes Verlag AG Zürich

Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 3116 6

I

De wereld en hoe de wereld had moeten zijn

Aan het begin van de twintigste eeuw leefde in Praag een man met de naam Laibl Goldenhirsch. Hij was een bescheiden mens, een rabbijn, een schriftgeleerde, die zich tot taak had gesteld de geheimen die ons omringen te begrijpen. Een taak, waaraan hij zich met hart en ziel wijdde. Dag na dag, uur na uur zat hij te piekeren over de Tora, de Talmoad, de Tenach, en meer van zulke pakkende teksten. Na jaren van leren en doceren had hij er een vage voorstelling van hoe de wereld was, maar vooral hoe de wereld eigenlijk had moeten zijn. Want er leek enige discrepantie te bestaan tussen de lichte heerlijkheid van de schepping en het vervelende en verregende leven van alledag, waar wij mensen ons doorheen moeten slepen. Zijn leerlingen waardeerden hem, tenminste degenen die niet al te stom waren. Zijn woorden belichtten het duister van het bestaan als het schijnsel van een kaars.

Hij leefde met zijn vrouw Rifka in een schamele huurkazerne vlak bij de Moldau. Op hun etage, die slechts één kamer telde, stond niet veel meer dan een keukentafel, een houtkachel, een gootsteen en een bed, dat in de nacht van elke sabbat ritmisch kraakte, zoals de plicht gebod en het voorgeschreven stond.

In het trappenhuis tussen twee verdiepingen in bevond zich een wonder van de moderne tijd, namelijk een watercloset. Tot hun dagelijkse ergernis moesten Laibl en Rifka Goldenhirsch dit delen met hun bovenburen: een rund met de naam Mosche die sloten-

maker van beroep was en die doorlopend en goed hoorbaar ruzie-maakte met zijn vrouw, een onmogelijk mens.

Rabbi Goldenhirsch leefde in een tijd van technische vooruitgang, maar die interesseerde hem amper. De belangrijke veranderingen van de nieuwe eeuw raakten hem slechts zijdelings. Een paar jaar geleden waren de gaslantaarns in de straten bijvoorbeeld vervangen door elektrische lampen, wat sommige mensen als het werk van de duivel beschouwden, maar anderen juist weer socialistisch vonden. Ook waren er langs de rivieroever stalen rails gelegd, waar trams overheen reden, die daarbij de vonken in het rond lieten spatten.

Zo zag het er dus uit, de magie van de nieuwe tijd.

Laibl Goldenhirsch kon er allemaal maar weinig mee beginnen. Tram of geen tram, het leven bleef moeilijk. Stug en sober ging hij door met zijn gewone dingen, zoals de joden in Europa dat al eeuwen hadden gedaan en vermoedelijk nog eeuwenlang zouden blijven doen. De rabbi vroeg weinig en zodoende kreeg hij ook weinig.

Zijn gezicht was smal en bleek boven zijn zwarte baard, hij had donkere, heldere ogen, waarmee hij het doen en laten om zich heen met een bepaalde mate van wantrouwen observeerde. Na het gedane werk van de dag legde de rabbi zijn hoofd op het kussen naast zijn dierbare Rifka, een sterke, mooie vrouw met ruwe handen, een zachte blik en kastanjebruin haar. Soms, op de korte momenten voordat de slaap hem overmande, meende hij door het plafond van de kamer heen naar de nachtelijke hemel te kunnen kijken. Dan liet hij zich zweven als een blad op de wind, werd opgetild en keek naar beneden naar de kleine wereld. Hoe inspannend het leven ook mocht zijn, achter de dunne sluier van het alledaagse bevond zich een heerlijkheid die hem steeds opnieuw in vervoering bracht.

‘Alleen al te zijn, alleen al te leven,’ placht Laibl te zeggen, ‘is een gebed.’

Maar de laatste tijd lag hij dikwijls slapeloos voor zich uit te staren. Het deed hem verdriet dat er in het tijdperk van de technologische wonderen geen plaats meer leek te zijn voor echte wonderen. Want hier had rabbi Goldenhirsch behoefte aan.

Er ontbrak iets in zijn leven: een zoon. Hij bracht eindeloos veel uren door met het opvoeden van andermans zonen – sufferds, allemaal – en telkens als hij hun recht in het gezicht keek, stelde hij zich voor op een dag in de ogen van zijn eigen kind te mogen kijken. Maar tot nu toe werden zijn gebeden niet verhoord. Voor anderen ging de zon op, maar niet voor Laibl en Rifka. Heel wat nachten sloofde hij zich af op zijn vrouw, maar het wierp geen vruchten af. En zo kraakte het bed gaandeweg steeds minder vaak.

*

De nieuwe eeuw was nog jong toen er een oorlog losbarstte. Dit was op zich niets ongewoons. Oorlogen ontstonden er telkens weer, net zoals af en toe ergens de griep opvlamde. Maar deze keer was het iets anders, al merkten Laibl en Rifka Goldenhirsch dat eerst niet. De Eerste Wereldoorlog was uitgebroken, die al gauw miljoenen slachtoffers zou eisen. Het was geen griep, maar de pest. De leerlingen van rabbi Goldenhirsch begonnen vragen te stellen en uitleg van hem te verlangen, en voor het eerst in zijn leven zag hij zich geconfronteerd met iets waarop hij geen antwoord wist. Tot nu toe kon hij in zulke gevallen altijd een beroep doen op de beproefd raadselachtige wegen van de Heer, maar de oorlog was zeker niet van goddelijke oorsprong, maar mensenwerk. De rabbi was radeloos. Hij stond voor zijn leerlingen, met open mond, en stamelde. De feiten waren hem bekend, maar hun diepere betekenis ontging hem. Hij wist natuurlijk dat aartshertog Frans Ferdinand in Sarajevo laf en verraderlijk vermoord was. Maar Sarajevo lag ver weg van het centrum van de wereld, ergens diep in de Balkan, en wat interesseerde het nu de beschaafde samenleving, wie daar wie neerknalde? De *gojem* schoten toch constant in het rond. Wat maakte het voor verschil of er een aartshertog meer of minder op de aarde rondwandelde? Het was Laibl uiteraard duidelijk dat elk mensenleven onmetelijk waardevol was, dat de gewelddadige dood van een mens een misdaad tegen God was enzovoort, en hij wist ook dat Zijne Majesteit, de keizer van Oostenrijk-Hongarije, aan wie rabbi Golden-

hirsch en de inwoners van Praag trouw verschuldigd waren, hier begrijpelijk genoeg zwaar aan tilde. Maar zeg 's eerlijk, wat ging hun soort mensen dat aan?

Veel, kennelijk. Binnen luttele maanden heerste er onrust op de straten van Praag. De oude mensen beenden in de koffiehuisen heen en weer, balden hun handen tot vuisten en zwaaiden met verkrukelde kranten. Iedereen probeerde de laatste ontwikkelingen aan het ene of het andere front te begrijpen en te plaatsen. Op het Wenzelplein krioelden de vrouwen en wisselden nieuws uit over hun zonen en echtgenoten, over hun broers en vaders, die ijverig de oorlog in waren getrokken. Maar heel weinig mensen beseften dat het merendeel van het mansvolk nooit terug zou keren. Diegenen die te jong waren om te vechten lazen de lijsten van de gewonden en gesneuvelden voor, alsof het ging om de uitslagen van een voetbalkampioenschap. Hoeveel van hen? Hoeveel van ons? De jeugd was strijdvaardig en zou al gauw zijn kans krijgen. Want de oorlog woedde vele jaren lang, en hij was niet kieskeurig: hij verslond iedereen.

Ook de joden.

En zo kwam het dat Laibl Goldenhirsch op een zonnige dag werd opgeroepen voor het keizerlijk-koninklijke leger van de oude Frans Jozef. Toen Rifka van de markt thuiskwam en haar kromme man met zijn spillebenen in een uniform aantrof, stortte ze bittere tranen. Hij stond voor hun enige spiegel en bekeek zichzelf en zijn uniform met zichtbare verwarring. Hij reikte haar zijn bajonet aan.

‘Wat moet ik daarmee?’ vroeg hij.

‘In een Rus steken,’ antwoordde Rifka. Vergeefs vocht ze tegen de tranen die opnieuw in haar ogen opwelden. Ze keerde zich van hem af om haar gezicht te verbergen.

En zo marcheerde Laibl Goldenhirsch weg en trok een oorlog in, die hij nog steeds niet begreep.

Rifka moest het nu zonder haar echtgenoot stellen, wat opvallend eenvoudig bleek te zijn. Met verwondering kwam ze tot het inzicht dat hij voor het voeren van de huishouding zonder enig nut was geweest. Toch miste ze hem. Nog nooit had ze iets wat zo nutteloos was met zo'n hartstocht gemist.

Bijna elke dag verliet Rifka de stad en liep de bossen ver buiten Praag in. Ze nam emmers vol met kolen mee, die ze bij de boerderijen ruilde tegen boter en brood, want het was beter dat ze het koud had, dan dat de honger aan haar knaagde.

In de zomer, met zijn lange dagen, werd haar onderneming moeilijker. Ze moest voor haar transacties andere waren opduikelen en ze moest de boter onder haar rok verstoppen, want overal loerde gevaar. Vaak genoeg ging ze met lege handen naar huis terug, vooral als er gevechten in de buurt uitbraken en ze zich in het bos verschool tot alles voorbij was. Dan bleef er niets anders over dan een warm spoor van gesmolten boter dat langs haar dijen vloaide.

Toen ze op een avond in september thuiskwam zag ze Mosche de slotenmaker in het trapportaal zitten. Hij droeg het smerig geworden uniform van een rekrut en huilde. Hij bood een zonderlinge aanblik, deze grienende kolos. Zijn machtige schouders trilden en zijn hoofd deinde op en neer. Diepe, zorgelijke snikken ontsnapten uit zijn plompe lijf. Ze liep naar hem toe en vroeg wat er aan de hand was. Hij vertelde haar dat hij een paar dagen verlof van het front had, maar hij was amper zijn huis binnen of zijn vrouw had hem al laten weten dat ze hem verliet. Hij had al langer niets meer van haar gehoord. Geen brief, niets, zei hij snikkend. Rifka had medelijden met hem, de vrouw van de slotenmaker had ze nooit bijzonder sympathiek gevonden en ze keek er niet van op dat dat mens hem zomaar liet zitten.

Ze nam hem in haar armen om hem te troosten. De kleffe boter plakte nog aan haar benen.

*

Op een heldere woensdagochtend kwam Laibl Goldenhirsch thuis. Hij hinkte, maar los daarvan was hij in een uitstekend humeur. Rifka was net bezig een hemd te naaien, toen de deur openzwaaide. Ze keek op en zag hem in de deuropening staan. Hij was mager geworden. Ze liet naald en draad vallen en wierp zich in zijn verzwakte armen. Wat was hij dun! Elk botje kon ze voelen. Hij hield haar

vast, zo goed als hij kon. Tranen van vreugde stroomden over haar gezicht.

‘Goed nieuws,’ zei hij en hij hief zijn bajonet omhoog. ‘De Rus stak mij het eerst met die van hem. Ik lag in het lazaret.’

Laibls verwonding was gelukkig niet al te ernstig, hij liet Rifka een litteken op zijn dij zien. Zijn superieur, legde hij uit, had zich ervoor ingespannen dat Laibl niet meer naar het front terug hoefde te keren en dat zijn been in een sanatorium in Karlovy Vary kon genezen. Hij was blijven hinken en Laibl was nu officieel een oorlogsinvalides. Hij ging zitten. Rifka gaf hem brood en vroeg hem over de oorlog te vertellen. Maar zijn glimlach bevroor op zijn gezicht en hij leek dwars door haar heen te kijken. Hij pakte haar handen vast en kustte teder haar vingertoppen. Zoekend keek ze in zijn ogen, maar ze vond er alleen duisternis. Hij schudde zijn hoofd en zo sloten ze de zwijgende overeenkomst er niet over te praten.

Een kleine drie weken later heerste er na vier jaar eindelijk vrede. De oorlog, die alle oorlogen had moeten beëindigen, was beëindigd. Op straat vierden de mensen feest. Vrede hadden ze nu, vrede! Maar zonder de glorierijke overwinning waar ze van hadden gedroomd. Het was als het ontwaken uit een nachtmerrie. De overlevenden dronken en zongen, opgelucht dat ze nog leefden. Er werd gejoeld, gedanst, er werden wat ramen stukgesmeten zoals nou eenmaal gewoon is bij heuglijke gebeurtenissen, maar over het land lag een soort gevoel van beschaamde uitputting. De volkeren van Europa hadden genoeg gekregen van het vechten en moorden en sterven, tenminste voorlopig. In Duitsland en Rusland was een revolutie uitgebroken. De tsaar en zijn aanhang waren afgeslacht. De Duitse keizer was op vakantie en besloot dat ook maar te blijven. Het koninkrijk Bohemen werd de republiek Tsjecho-Slowakije. Alles bij elkaar was dat goed nieuws, maar niet zo goed als het nieuws dat Rifka voor Laibl Goldenhirsch had: ‘Ik ben zwanger.’

Rifka's echtgenoot was overweldigd, hij kon er gewoon niet bij. Hoe was dat mogelijk? Goed, het bed had na zijn terugkomst een

paar nachten lang flink gekraakt, maar was het niet te vroeg om nu al de verschijnselen van een zwangerschap waar te nemen? En toch welfde zich onder Rifka's jurk al een klein buikje.

Laibl beende hun kamer op en neer, zijn kaftan fladderde als de vleugels van een opgejaagde duif. En terwijl Rifka uit het raam stond te kijken, kreeg ze een idee. Hoe heette dat ook alweer, waar de gojem in geloofden? Wat had die vermeende maagd Maria tegen haar Jozef gezegd?

‘Het is een wonder,’ riep Rifka uit.

‘Een wat?’ vroeg Laibl.

‘God heeft een wonder voor ons verricht.’ En terwijl ze dat zei, sloeg ze haar ogen neer in de hoop dat ze er gepast vroom uitzag. Ze dwong haar lippen en handen te trillen, want ze herinnerde zich vaag dat wonderen met beven gepaard gingen.

‘Een wonder?’ Laibl was beduusd en achterdochtig. Als rabbijn beschouwde hij zichzelf als een soort specialist op het gebied van wonderen. En dit wonder kwam verdacht op hem over. ‘*Oi gewalt!*’ riep hij.

‘Kijk om je heen,’ zei Rifka smekend. ‘Alles wat we hebben danken we aan God. Alles! Waarom zou hij dan ook geen wonder voor ons doen? Hij wist toch hoe graag jij een zoon wilt.’

En dat het een zoon zou worden, dat meende ze te voelen. Ze liep naar Laibl toe en legde haar hand op zijn schouder. Toen fluisterde ze in zijn oor – zo zoet als honing: ‘God heeft je wens vervuld.’

Rabbi Goldenhirsch was nog steeds van slag door het kennelijke wonder. Ook bespeurde hij een onaangenaam borrelen in zijn ingewanden.

‘Het was een onbevleete ontvangenis,’ verklaarde Rifka vakkundig.

‘Onzin,’ zei de rabbi. ‘Elke ontvangenis is bevlekt en deze hier al helemaal. Wie is de vader?’

‘De vader is God,’ hield ze stug vol. ‘Een engel is bij me geweest.’

De rabbi wierp zijn handen in de lucht en begon weer aan zijn wandeling door het vertrek. Toen de nacht viel en hij nog geen stap

dichter bij de oplossing van dit mysterie was gekomen, vond hij dat hij een pauze had verdiend. Het gerommel in zijn ingewanden was ondertussen aangezwollen tot een donder.

‘Ik ben er zo weer,’ zei hij. Hij pakte de grote wc-sleutel van de haak, stormde de woning uit en smakte de deur achter zich dicht. Hij vloog de trap op, waar halverwege twee verdiepingen het wonder van de moderne tijd op hem stond te wachten.

Het was bezet.

Na een paar minuten lang min of meer geduldig gewacht en op zijn tenen gewipt te hebben, werd de schriftgeleerde door een gevoel van onrust overvallen en klopte aan. Hij hoorde een rauwe stem aan de andere kant. Een geritsel. Eindelijk, na een eeuwigheid in het donkere kille trapportaal, zwaaide de deur open.

Zijn bovenbuurman kwam eruit, Mosche de slotenmaker. Hij mompelde iets onverstaanbaars, wat waarschijnlijk een groet moest voorstellen. Zijn blik wendde hij haastig af. Toen liep hij stilletjes langs Laibl naar de trap. Hij was te groot voor zijn lichaam. Hij ging gekleed in lompen en zijn bewegingen waren onhandig, net als zijn gedachten. Een *golem* van een mens. De rabbi keek hem na.

Toen doemde er een gedachte in hem op. ‘Buurman!’ riep hij.

‘Ja?’ De slotenmaker staarde de rabbi aan. Tussen de twee mannen bestond er aldoor een zekere vijandigheid. De rabbi vond de slotenmaker een onnozelaar en de slotenmaker vond de rabbi een verwaande dwaas. Laibl keek Mosche strak in de ogen en hoopte er iets in te ontdekken, misschien een zweem van schuld.

‘Ik wilde iets vragen,’ begon de rabbi voorzichtig.

Mosche staarde de rabbi nog steeds recht aan. Schuldgevoelens waren in elk geval niet aan hem af te zien.

‘Kijk, waar het om gaat...’ Verder kwam Laibl Goldenhirsch niet. Zijn woorden zonken weg als water in het zand.

‘Ja?’

Hij vermande zich weer. ‘Het gaat om een slot.’

‘Wat dan?’

‘Ik krijg ’m niet open,’ zei de rabbi. ‘Ik steek m’n sleutel erin en draai ’m om, maar...’ Hij concentreerde zich: ‘Er gebeurt niets.’

‘Dat moet aan de sleutel liggen,’ zei Mosche, met de arrogantie van een bekwame ambachtsman die met een leek praat.

Laibl Goldenhirsch bleef alleen in het halfduister van het trapportaal achter.

Plotseling hoorde hij Mosche van boven roepen: ‘Rabbi? Ben je er nog?’

‘Ja,’ zei hij.

Een paar tellen lang heerste er stilte. Toen klonk weer de stem van Mosche. Hij trilde. ‘Vergeef me,’ zei de slotenmaker, zo zacht dat zijn woorden bijna werden opgeslokt door het donker.

‘Maar waarvoor dan?’

Weer een pauze. Toen hoorde de rabbi een enkele, wanhopige snik, die uit het niets leek te komen.

‘Ik mis haar zo,’ zei Mosche. Daarna stampte hij de laatste houten treden op, vluchtte zijn huis in en smiet de deur dicht.

De rabbi was volkomen sprakeloos.

Hij keek uit het ronde raam van het trapportaal en zag de met sneeuw bedekte daken in het maanlicht glanzen. Het was zo’n mooi gezicht dat het aan een wonder grensde. De rabbi moest eraan denken dat het alleen het geloof is dat wonderen waar laat worden.

Hij zag hoe een wolk voor de heldere, witte maan gleed. De rabbi dacht na. Als de wolk de maan helemaal zou bedekken, dan zou hij dat als een teken van God opvatten. Dan zou hij de zwangerschap als wonder accepteren.

Hij keek geïntrigeerd toe hoe de wolk kalmpjes langs de nachtelijke hemel zweefde.

En toen bedekte de wolk de maan. Heel even stond de rabbi in volledige duisternis, als aan het begin van de wereld.

Kort daarna dreef de wolk verder en het melkachtige maanlicht viel op zijn gezicht. De spanning verliet zijn lichaam. Daar stond hij dan, bevend in de kou. Zijn gevoelens waren voor hem ineens als een bodemloze zee. Golven van dankbaarheid en liefde stegen naar de oppervlakte en lieten zilte tranen over zijn wangen biggelen.

Hij haalde diep adem en deed de deur naar het toilet open. Hij liep naar binnen, deed de deur dicht, knoopte zijn broek los, tilde

zijn kaftan op en ging zitten. Ieder kind is een geschenk, dacht de rabbi en besloot het aan te nemen. Een gegeven paard kijk je niet in de bek. Hij zou een zoon krijgen.